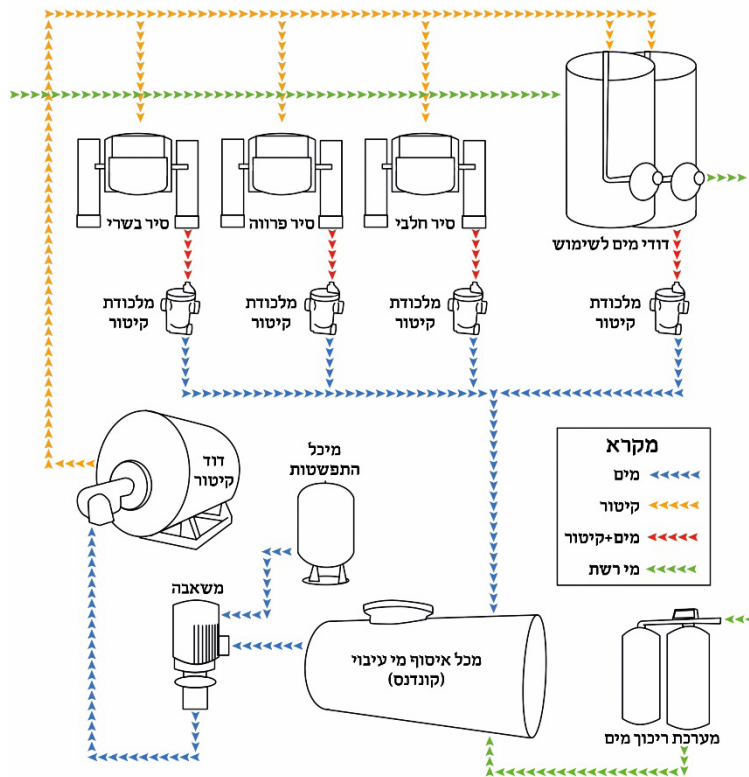

בישולי עכו"ם במערכת הקיטור

הרב רונן אהרון, רס"ן / רמ"ד הלכה וטכנולוגיה

א. פתיחה

סוגיית בישולי עכו"ם במערכת הצבאית טרם נפתרה באופן המניח את הדעת, אולם מבנה מערכת הקיטור מאפשר לדעת חלק מהפוסקים בישול ללא חשש מאיסור זה. להלן נעמוד על עיקרי ההיתר ומשמעותם במערכת הצבאית.

לשם הבנת הסוגיה, נסקור בקצרה את מבנה המערכת. מערכת הקיטור משמשת לבישול תעשייתי במטבחים גדולים בגלל עצמת האנרגיה הטמונה בקיטור. המערכת הבסיסית מורכבת מדוד ייצור קיטור, צינורות הולכה, סירי בישול בעלי דופן כפולה, ומיכל מי עיבוי. דוד ייצור הקיטור מרתיח את המים לטמפרטורה של כ 130-110 מעלות צלסיוס, הקיטור יוצא בלחץ דרך צינורות הולכה, ונכנס לדופן כפולה של סירי הבישול. הפעלת דוד הקיטור

ותחזוקתו מופקדים בידי תחזוקן קיטור שהוסמך לכך. ניתן לשלוט על עצמת הקיטור הנכנס לסירי הבישול, באמצעות ברז ויסות, המאפשר שליטה בכמות הקיטור הנכנסת לדופן הכפולה. בברז זה שולט הטבח. באפשרותו לפתוח את הברז עד סופו ולאפשר עצמת חימום מקסימלית, לווסת את הברז חלקית ובכך לאפשר עצמת בישול קטנה יותר, או לחילופין לסגור לחלוטין את הברז ולהפסיק את הבישול. הקיטור היוצא מהדופן הכפולה של הסיר חוזר בצינורות ייעודיים אל מיכל איסוף מי עיבוי ומשם אל דוד ייצור הקיטור וחוזר חלילה. מערכת זו, עקרונית, היא מערכת סגורה.

ב. יסוד הדין

גזירת בישולי עכו"ם (שלקות) הובאה במשנה במסכת עבודה זרה¹:

"ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורין איסור הנאה: חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, והפת והשמן שלהן. רבי ובית דינו התירו השמן. והשלקות... הרי אלו אסורין ואין איסורין איסור הנאה."

הראשונים הביאו שני טעמים לגזירה זו:

א. שלא יתערבו ישראל עם הגויים ויבואו לידי חתנות².

ב. שלא יהא ישראל רגיל אצל העכו"ם ויאכילנו דבר טמא³.

יש נ"מ חשובה בין הטעמים, שמשום חתנות אין חשש בבישול של מומר, אך משום שמא יאכילנו דבר טמא גם בישול מומר יהיה אסור. וכך כתב בפתחי תשובה⁴:

"עבה"ט של מהרי"ט ז"ל שכתב דעיקר הגזירה היתה משום חתנות כו' וע' בס' תפארת למשה שכתב דלפי טעם זה שרי בישול של מומר דמשום חתנות ליכא (עיין לעיל ר"ס קי"ב מ"ש שם) אלא שהיה עוד טעם מבואר בב"י דשמא יאכילנו דברים אסורים ולפ"ז גם בישול של מומר אסור דהוי ככופר לכל התורה כולה ושמא יאכילנו דברים האסורים ע"ש ולפ"ז ה"ה מומר לחלל שבת בפרהסיא או לכל התורה כולה חוץ משתים אלו דדינו כעובד כוכבים כדלעיל סי' ב' ס"ה ולקמן סי' קי"ט גם כן בישולו אסור."

1 ע"ז לה ע"ב.

2 רש"י ע"ז לה ע"ב ד"ה 'והשלקות', רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה ט, והוא הטעם העיקרי.

3 רש"י ע"ז לח ע"א ד"ה 'מדרבנן', ועיין תוס' שם ד"ה 'אלא מדרבנן', חידושי הרמב"ן ע"ז לה ע"ב.

4 פתחי תשובה יו"ד סימן קיג ס"ק א.

כתב הרמב"ן שגזירה זו נתקנה בשלבים⁵:

"שתי גזירות הוות, שמאי והלל גזרו על פתן ועל שמנן משום יינן, דגזור שמן משום יין משקה משום משקה, וגזור על פת משום יין דשכיח הכי דטעים מידי ושכיח חתנות דידיה מפני שהוא חיי נפש והכל צריכין לו, ואתא בי דינא אחרינא וגזר בכל השלקות".

היינו, גזרו פת ושמן אטו יין (שמן אטו יין משום ששניהם משקה, ופת משום יין משום ששניהם שכיחים), וגזירת שלקות היא הרחבת הגזירה של פת ושמן, כיון שטעם אחד להם משום חתנות או שמא יאכילנו דבר טמא, ונגזרה בשלב מאוחר יותר.

ישנם מקרים בהם אין לחשוש משום חתנות, ובהם הקילו חכמים בבישולי גויים:

- א. בדבר הנאכל כמות שהוא חי⁶.
 - ב. במאכל שאינו עולה על שולחן מלכים⁷.
 - ג. כאשר הגוי אינו מכוון לשם בישול⁸.
 - ד. כאשר חלק מהבישול נעשה ע"י ישראל⁹.
 - ה. בבישול שלא ע"י האש, כגון: מליח¹⁰, כבוש או מעושה¹¹.
- על בסיס היתרים אילו הקילו הפוסקים בבישול בקיטור כסניף להקל, וכפי שנראה לקמן.

- 5 ע"ז לה ע"ב.
- 6 ע"ז לח ע"א: "אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב כל הנאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי גויים". שו"ע יו"ד סימן קיג סעיף א.
- 7 ע"ז לח ע"א: "אמר רב שמואל בר יצחק אמר רב כל שאינו עולה על שלחן מלכים ללפת בו את הפת אין בו משום בישולי גויים". שו"ע יו"ד סימן קיג סעיף א.
- 8 ע"ז לח ע"א: "אמר רבינא הילכך האי גוי דשדא סיכתא לאתונא וקבר בה ישראל קרא מעיקרא שפיר דמי. פשיטא! מהו דתימא לבישולי מנא קא מכוין, קמ"ל לשרורי מנא קא מכוין". שו"ע יו"ד סימן קיג סעיף ה.
- 9 ע"ז לח ע"א: "אמר רב יהודה אמר שמואל הניח ישראל בשר ע"ג גחלים ובא גוי והפך בו מותר... מהו דתימא קרובי בישולא מילתא היא, קמ"ל". שו"ע יו"ד סימן קיג סעיף ו. ושם סעיף ז נחלקו השו"ע והרמ"א אם הבערת האש מועילה בתבשיל ככפת.
- 10 ע"ז לח ע"א: "אמר רב אסי אמר רב דגים קטנים מלוחים אין בהם משום בישולי גויים". ואין הפרש אם מלחן גוי או מלחן ישראל, שמשעה שמלחן הגוי הכשירן לאכילה ולא אסרו חכמים מליחת עכו"ם, ואף אם חוזר ומבשילן הרי הוי דבר הנאכל כמות שהוא חי. (רשב"א תוה"ב הקצר, ב"ג, ש"ז; רמב"ם הל' מאכלות אסורות, פרק יז הל' טז). שו"ע יו"ד סימן קיג סעיפים יב-יג.
- 11 ירושלמי נדרים פרק ו הלכה א: "רבנין דקיסרין שאלון: מעושה מהו שיהא בו משום בישולי גויים? מהו שיהא בו משום תבשילי שבת? מהו שיהא בו משום בשר בחלב? מהו שיטבל למעשרות?" ולא איפשיטא. רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה יז. שו"ע יו"ד סימן קיג סעיף יג, איפשיטא לקולא.

ג. בישול נכרים בקיטור מדין 'מעושן'

יסוד ההיתר לבישול נכרים בקיטור הובא בדרכי תשובה¹² בחילופי מכתבים בין בעל השם אריה ובין הרב אברהם יעקב מזאבוטינע¹³, בו טוען הרב אברהם יעקב להיתר אכילת הסוכר המיוצר בחו"ל ע"י נכרים¹⁴:

"כי אינו נעשה ע"ג האש ורק מהיורה אשר על האח יוצא ההבל אל השורה הראשונה אשר שם המיץ והמוהל ערך י"ח גראד, ואח"כ יורד המוהל לכלי שני וגם שם יבוא ההבל דרך קנים ארבעים גראד, ואח"כ יורד ההבל לכלי שלישי ושם הבל שמונים גראד ושם גמר בישולו... וכמו שאין במעושן משום בישולי נכרים כן י"ל בהבל, ומה לי החום מהעשן או מההבל".

ובהמשך דבריו הביא טעמים נוספים להתיר, אולם עיקר היתרו בדימוי הקיטור – הבל המים, למעושן – הבל החום.

אולם, בעל השם אריה האריך לחלוק על סברתו לדמות בישול בהבל המים למעושן, והוכחתו מהלכות שבת שהמעושן בחמי טבריה – פטור, היינו איסורו מדרבנן בלבד, כיון שלא חשוב כתולדות האור, ואילו בישול בהבל המים – איסורו מדאורייתא ק"ו מבישול במיחם שפינהו (כלומר, כלי ראשון שלא ע"ג האש), ומכאן יש להוכיח שכמו שבהלכות שבת אין שום דמיון בין בישול בהבל המים למעושן, ה"ה לענין בישולי נכרים, אע"ג שמעושן מותר, אבל ההבל מבשל ודאי, ומה לי נתבשל ע"י מים או ע"י הבל.

ומסיים בדרכי תשובה שהפוסקים דחו את הוכחתו של בעל השם אריה: בספר זר זהב¹⁵ כתב שמהלכות שבת אין ראייה לבישולי עכו"ם משום שבישולי עכו"ם חמורים הרבה פחות מחיובי שבת. בחיובי שבת החמורים אסרו בבישול גם בתולדות האור, וכלל לא מוכרח שגם בגזירת בישולי עכו"ם יחמירו עד כדי כך. ובפרט שעניין הבישול על ידי מכונות הקיטור הוא דבר שנתחדש עתה מקרוב, אם כן יש לומר שזה לא היה בכלל הגזירה כשגזרו על בישולי נכרים. וכן בשו"ת אבן שתייה¹⁶ דחה את דברי בעל השם אריה והעלה שהעיקר כדעת הרב אברהם יעקב שהמבשל בהבל היוצא ממים חמים דינו כמו המבשל בהבל האש, והרי זה דומה למעושן שאין בו משום בישולי עכו"ם.

נמצא שהיתר בישול בקיטור מתבסס על שני יסודות:

- 12 דרכי תשובה יו"ד סימן קיג ס"ק טז.
- 13 בדרכי תשובה מוזכר בשם רב אחד.
- 14 תמצית הדברים כפי שהובאו בשו"ת שם אריה יו"ד סימן כב.
- 15 ספר זר זהב על האו"ה כלל מג ס"ק ד.
- 16 שו"ת אבן שתייה יו"ד סימן ג.

דימוי הבל המים להבל האש (מעושן).

בישול בקיטור הוא דבר חדש שלא היה בכלל הגזירה.

פוסקי דורנו, הסתמכו על יסודות אילו להתיר בישולי עכו"ם במזון המבושל בקיטור, ובתוספת סניפים להקל. להלן אביא מס' דוגמאות שנידונו בפוסקים:

בשו"ת שרידי אש נשאל על מה סומכים לאכול דגים בקופסאות ואין חוששים לבישולי עכו"ם, והשיב להקל מג' טעמים¹⁷:

מדברי הדרכי תשובה מבואר כי לא חלה גזירת בישולי עכו"ם על בישול בקיטור.

בבית חרושת שאין מכירים את המבשל, לא שייכת גזירת חתנות, ולכן לא גזרו בכה"ג¹⁸.

דגים אילו נאכלים חיים אף שלא ע"י הדחק, וע"כ לא גזרו בהם משום בישולי עכו"ם¹⁹.

בשו"ת מנחת יצחק נשאל על פיסטור החלב הנעשה באמצעות קיטור, אם יש לחשוש משום בישולי עכו"ם, והעלה להקל²⁰:

כיון שהבישול נעשה ע"י קיטור, ויש מגדולי האחרונים שסוברים שבכה"ג אין משום בישולי עכו"ם, שלא גרע ממעושן.

אין לומר שהחלב נאכל כמות שהוא חי, כיון שלדעת הרופאים יש סכנה בדבר, אך מ"מ כיון שמיעוט אנשים שותים חלב מיד אחר החליבה יש לצרף כסניף להקל.

17 שו"ת שרידי אש ח"א סימן קעא (טעם ראשון ושני), שם ח"ב סימן כב (טעם שלישי).

18 וראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ג סימן כו, שנשאל אם יש יסוד בהלכה לטענה שכל מה שנתבשל בבית חרושת אין בו משום בישולי נכרים מפני שאין מכירים את מי שבישלו ולא שייך ביה גזירת חתנות. והשיב שזוהי סברת מהרי"ט צהלון, והביאו בספר ברכי יוסף (יו"ד סימן קיב אות ט) ודחאו משום שהיתר פת פלטר נאמר רק בפת משום חיי נפש ולא בבישולי שלקות, אבל מצטרף כסניף להיתר.

19 וראה במג"א או"ח סימן רג סק"ד שכתב: "...אבל לענין בישולי עכו"ם אין חילוק דהא היבש ג"כ נאכל כמות שהוא חי עם לחם ומלח דאל"כ דג מליח נמי ליתסר משום בישולי עכו"ם וכן חומץ ושמן דאין נאכלין חי לבדן אלא ע"כ כל שנאכלין חייין ש"ד".

20 שו"ת מנחת יצחק ח"י סימן סז.

כסניף נוסף להקל, ניתן לצרף את דעות האחרונים שסוברים שבבישול בבית
החרושת לא גזרו משום בישול עכו"ם, כיון שאינו מכירו אין חשש שיבוא
לידי חתנות²¹.

בשו"ת יביע אומר נשאל אם מותר לאכול מהסרדינים שנעשו ע"י גויים או שיש לאסור
משום בישולי גויים, והעלה להתיר מטעם²²:

"שדרך בישול הסרדינים שמכניסים אותם בתוך כלים גדולים כעין סלים,
ומעשנים אותם בקיטור, וע"י כך מתבשלים מעט עד שראויים לאכילה, ורק
אחר כך חוזרים ומניחים אותם כשהם בקופסאותיהם בתוך דוד גדול מלא
מים רותחים, ושם נגמר בישולם. וא"כ באנו למ"ש הרמב"ם: "דג שמלחו
עכו"ם ופירות שעישן עכו"ם עד שהכשירן לאכילה הרי אלו מותרים, מליח
אינו כרותח בגזירה זו, והמעושן אינו כמבושל. ואף שהגוי גומר בישולם
אח"כ ברותחים, אינם נאסרים, כדין דבר הנאכל כמות שהוא חי שאין בו
בישולי עכו"ם".

הרי שס"ל כדברי הדרכי תשובה, שדין הקיטור כדין מעושן שלא גזרו בו משום בישולי
עכו"ם.

ניתן לכאורה להסיק, כי במערכת הבישול בקיטור, ניתן להקל משום בישולי גויים, וכפי
שהבאנו בשם הפוסקים דלעיל. אולם, לענ"ד, אין הנידון דומה לראיה, שהרי יסוד ההיתר
הינו בדימוי הבל הקיטור לבישול בהבל החום (מעושן), והרי במערכת הבישול בקיטור
המזון מתבשל במים רותחים שבסיר, ואף המים שבסיר מתחממים באמצעות הקיטור רק
באופן עקיף, ע"י חום דפנות הסירים המתחממים מכח הקיטור, ונמצא שאין המזון מתבשל
מכח ההבל כדין מעושן. נראה שבאופן זה נכון יותר לדמות את הקיטור לאש, מאשר להבל
האש.

מדיוק בדברי הפוסקים הנ"ל נראה, שבכל המקרים בהם הקילו משום דימוי דין הקיטור לדין
מעושן הם דיברו באופן שהקיטור מבשל באופן ישיר את המזון. בשו"ת שרידי אש ובשו"ת
יביע אומר, העוסקים בעניין בישול הדגים, מדובר באופן שמכניסים את הסרדינים בתוך כלים
גדולים כעין סלים, ומעשנים אותם בקיטור, וע"י כך מתבשלים מעט עד שראויים לאכילה,
שאם יבשלו את הסרדינים ישירות במים תשחת צורתם. ומוכח מזה שהקיטור זורם באופן

21 וראה לעיל הערה 18.

22 שו"ת יביע אומר ח"ה יו"ד סימן ט.

ישיר ע"ג הדגים, ושפיר דמי לדין מעושן. גם בשו"ת מנחת יצחק, העוסק בעניין פיסטור החלב, נראה שמדובר באופן שהקיטור זורם ישירות אל החלב וזה לשונו²³: "...דהבל מים הנכנסים תוך הקנים לעשייה הפעסטרייזער (הפיסטור) לא גרע ממעושן". ובהמשך דבריו חוכך בזה: "ואף דיש לחלק, דמה שמרתיח החלב ע"י חמימות הקיטור מיקרי באמת בישול, דחמימות הקיטור הוא רק כמו האש המחמם, מ"מ סניף להיתרא יש כאן...".

שוב ראיתי בספרו של הגר"י הלפרין, שהעלה למסקנה כי אין להסיק מהיתר מעושן לבישול בקיטור, והביא שני נימוקים לדבריו. האחד, שהרי דין מעושן הוא בעיא דלא איפשיטא בירושלמי²⁴, ופסק הרמב"ם שלענין שבת פטור וכן לבשר בחלב, ולענין בישולי עכו"ם פסק הרמב"ם שאינו כמבושל ומותר משום שבישולי עכו"ם מדרבנן הוא. ומכאן הסיק הגר"י²⁵: "דבבישול בקיטור, שלגבי שבת ובכ"ח פשוט הוא שחייב ולא רק כדין מבשל בתולדות האור, אלא כמבשל באור הואיל והאור שולט בעת עשיית הקיטור ובישולו, ממילא אין לבעית הירושלמי לבישול בקיטור לכאורה כלום, ויש בזה משום איסור בישול נכרי". טעמו השני, שכוונת הירושלמי לברר אם דבר מעושן הוא בכלל מעשה של בישול, כיון שאין דרך בישול בכך, "אמנם אם יבשלו דבר בצורת בישול מקובלת בחום של עשן של אש בודאי דין בישול לו לגבי איסור שבת, בכ"ח ובישולי עכו"ם". ובהתייחסו לטעם ההיתר שהובא בדרכי תשובה, שהקיטור הוא דבר חדש שלא היה בכלל הגזירה, כתב: "מסופקני אם יש לומר כן על קיטור שהוא מים חמים ביותר, ומה לי בישול במים חמים ומה לי במים חמים ביותר". וע"כ הסיק:

"שאיין להקל בקיטור מכח היתר 'מעושן' בבישול עכו"ם שכן הבישול בקיטור כמוהו כבישול במים חמים שעל גבי האש, והרי הוא בכלל גזירת חכמים".

ועל טעמו הראשון הוקשה לי, שהרי אין טעמו של הרמב"ם להקל מכח ספק בדין מעושן, אלא מכח עיקר גזירת בישולי עכו"ם שיסודה מדרבנן, ואין זה ענין לעישון דוקא או לצורת בישול כזו או אחרת, וע"כ שפיר יש לומר כיון דבעיא דלא איפשיטא הוא ספיקא דרבנן ולקולא. ואין זה דומה לבכ"ח או לבישול בשבת שיסודם באיסור דאורייתא, ובמעושן הוא

23 שם.

24 עיין לעיל הערה 11.

25 כל הציטוטים בפסקה לקוחים מהספר כשרות ושבת במטבח המודרני, כשרות ח"ד בישול עכו"ם עמ' קעד-קעה.

ספק, וספק תורה להחמיר וע"כ פטור אבל אסור. וכעין זה השיב בעל הזר זהב לשם אריה, עיין לעיל שהבאנו דבריהם.

ד. בישול נכרים בקיטור מדין 'שגירת האש'

לעיל הסקנו כי קשה להקל בבישול בקיטור מכח דימוי הקיטור לדין 'מעושן'. אולם, יש לדון אם יש להקל מדין הבערת האש ע"י ישראל, שהרי אם דוד הקיטור הודלק ע"י יהודי, אע"פ שהנכרי מבשל במטבח, יש לומר שמכח הדלקת ישראל מתבשל המאכל, וכדאיתא בשו"ע לגבי אפיית הפת²⁶:

"הדליק עובד כוכבים התנור ואפה בו ישראל, או שהדליק ישראל ואפה עובד כוכבים, או שהדליק העובד כוכבים ואפה העובד כוכבים ובא ישראל וניער האש מעט, הרי זה מותר".

לקמן נראה שהאמור הינו דין בפת, שהדלקת האש היא מהמלאכות המיוחדות בפת, אבל לעניין שאר בישולים נחלקו הראשונים.

מסקנת הגמרא לגבי אפיית הפת הובאה במסכת ע"ז²⁷:

"אמר רבינא, הלכתא: הא ריפתא דשגר עובד כוכבים ואפה ישראל, א"נ שגר ישראל ואפה עובד כוכבים, א"נ שגר עובד כוכבים ואפה עובד כוכבים ואתא ישראל וחתה בה חתויי - שפיר דמי".

הראשונים נחלקו אם דין שגירת (הבערת) האש ע"י ישראל הינו דין מיוחד בפת או שמא דין זה תקף אף לגבי שאר בישולים. דעת הר"ן שדין זה הוא דין מיוחד בפת, וז"ל²⁸:

"מיהו דוקא בפת לפי ששגירת התנור היא מלאכה מיוחדת בו, אבל בשאר תבשילין לא, והכי מוכחא כולה שמעתין, דאמרינן שופתת אשה קדרה, ואמרינן הניח ישראל בשר ע"ג גחלים, ומשמע דהדלקת האש בלחוד לא מהני".

וכן היא דעת הריב"ש²⁹:

"כבר הסכימו כל המפרשים ז"ל שאין שגירת התנור מועיל אלא בפת וכמו שאמרו בפת ג' מלאכות יש בו הלכך האי ריפתא דשגר א"י ואפה ישראל, שגר ישראל ואפה א"י... [מותר], לפי שהיא מלאכה מיוחדת בפת אבל בשאר

26 יו"ד סימן קיב סעיף ט.

27 ע"ז לח ע"ב.

28 ר"ן על הרי"ף ע"ז טו ע"ב.

29 שו"ת הריב"ש סימן תקיד.

המתבשלים אין שגירת התנור ולא הדלקת האש מעלה ומורדת אלא ההנחה דוקא...".

לעומתם, ב'איסור והיתר' הביא בשם הסמ"ק: "שאינן חילוק בהיתר חיתוי הגחלים בין פת למאכל אחר". ולהלכה נחלקו מרן בשו"ע והרמ"א בהגהותיו, וזה לשונם³⁰:

"אין שגירת (פי' הבערה. ובערו והשיקו (יחזקאל לט, ט), תרגום ויהוה שגריין) התנור מועלת אלא בפת, אבל בשאר המתבשלים אין שגירת התנור ולא הדלקת האש מעלה ומוריד, אלא ההנחה דוקא. לפיכך הרוצה לבשל במחבת בתנור של עובד כוכבים, צריך שיתן ישראל המחבת לתוך התנור, למקום הראוי להתבשל בו. הגה: ויש חולקין וסבירא להו דהדלקת האש או חיתוי בגחלים מהני לענין בישול כמו לענין פת, וכן נוהגין".

נראה לכאורה שהוא הדין בבישול במערכת הקיטור, שלדעת המחבר, אין שגירת האש של ישראל, היינו הבערת דוד הקיטור, מועילה להתיר בישול נכרים, ואילו לדעת הרמ"א אין בישול כדין אפיית הפת והבערת דוד הקיטור ע"י ישראל תועיל להתיר בישול נכרים. אולם, יש לעיין בדבר, שהרי הסירים אינם מתבשלים במקום הבערת האש, אלא שהקיטור זורם בצינורות המערכת עד לסירי הבישול, שם נחסם ע"י ברז כניסת הקיטור ובזמן הבישול, הנכרי פותח את ברז הקיטור, ומאפשר כניסת הקיטור לדופן הכפולה של הסירים, ודמי להסרת המונע שפעולתו בכח ראשון מיוחסת לאדם כמבואר בסוגייה בחולין³¹ ד"השוחט במוכני – שחיטתו כשרה". הגמרא עוסקת בשחיטה בסרנא דמיא בכח ראשון, כלומר, בסכין של שחיטה המסתובבת מכח זרם המים. ופירש רש"י³²: "מיד כשנטל הדף המעכב את המים והתחיל לגלגל ובתחלת גלגולו שחט מכח אדם שנטל הדף", היינו הסרת המחסום המעכב את המים נחשבת לשחיטה בכח ראשון. אופן זה של הסרת המחסום כמוה כהסרת המונע בברז הקיטור, והפעולה מיוחסת למסיר המונע, היינו לנכרי, ונמצא שהבישול בא מכחו.

אולם נראה שלמרות שפתיחת ברז הקיטור נחשבת כפעולתו של הנכרי, מ"מ לענין בישולי גויים הקילו חז"ל להחשיב כבישול ישראל אפילו בהעברה מאש לאש כפי שכתב הרמ"א בשם האו"ה³³: "דאפילו לא חיתה ישראל ולא השליך שם קיסם, רק שהכותית הדליקה האש מאש של ישראל, שרי", כלומר, אפילו העברת אש ע"י נכרי מאש ישראל – שרי, כ"ש

30 יו"ד סימן קיג סעיף ז.

31 חולין טז ע"א.

32 שם ד"ה 'בכח ראשון'.

33 יו"ד סימן קיג סעיף ז בהגה.

בפתיחת ברז הקיטור שהעברת האש אינה נעשית בידיים אלא בהסרת המונע ניתן ליחס את הבישול לישראל.

ובאופן שהבערת דוד הקיטור נעשתה ע"י נכרי, ופתיחת ברז הקיטור ע"י ישראל³⁴, נראה שכ"ש הוא שמותר, שהרי סיר הבישול מתחמם מכחו של ישראל, ודמי להעברת אש מאש מנכרי ע"י ישראל, שמותרת, שאין הולכים אחר מקור האש אלא לקולא ולא לחומר. נמצא שלדעת הרמ"א הבערת דוד הקיטור ע"י ישראל, מועילה להתיר את בישול הנכרי שבמטבח, ואילו לדעת מרן המחבר, אין די בכך אלא צריך שיניח ישראל את סיר הבישול במקום הראוי להתבשל או שיהפך בקדרה.

ה. בישול נכרי בבית ישראל

כפי שראינו, חכמים גזרו על בישולי נכרים משום חתנות או מטעם שמא יאכילנו דבר טמא. הראשונים נחלקו כאשר הנכרי מבשל בביתו של ישראל, דאם ניזיל בתר טעמא, אין לחשוש משום בישולי עכו"ם שהרי אין חשש שיאכילנו דבר טמא מאחר ומוצרי המזון שייכים לישראל, וכן אין לחשוש משום חתנות מאחר ובישולו של נכרי אינו משלו ואין כאן קירבה. מחלוקתם הובאה בתוס', וז"ל³⁵:

"אומר הר"ר אברהם ב"ר דוד, דודאי שלקות אסרו חכמים כשהעובד כוכבים מבשל בביתו אבל כשהוא מבשל בביתו של ישראל אין לחוש לא לחתנות

34 יש מקום להסתפק, אם הדליק הנכרי את דוד הקיטור, ואף ברז הקיטור נפתח ע"י נכרי, אם ניתן להקל מטעם שהרי המשך זרימת הקיטור הינו בכח שני, ומבואר בדברי הרמ"ה (יד רמה סנהדרין עז ע"ב ד"ה 'אמר רב פפא') בסוגיית 'בדקא דמיא' (פתיחת סכר המים וכתוצאה מכך נהרג אדם) דיש לחלק בין כח ראשון לכח שני: "אבל הכא דכי סלקיה לעפרא, דמפסיק בין מיא לדידיה, מיא הוה נגעי בההיא עפרא גופיה, כי סלקיה לעפרא, גירי דידיה הוא, ואמטו להכי חייב, תדע דהא מיית מחמת מיא דאתי לבתר הכי פטור, כדאמרינן וה"מ בכח ראשון, כלומר היכא דמיית מחמת מיא דאתו בכח ראשון, כי סלקיה לההוא מדעם דמפסיק בינתיים, והיינו מיא דמיעקרו מדעתיהו בשעת סילוק הדבר והמפסיקו, ואינון מיא דמיקרבי להבר המפסיק, אבל מאי דאתי בתר הכי היינו כח שני פטור". וכן הביא בשו"ת הר צבי (יו"ד סימן יב ד"ה 'אך בטעם'), דהסרת המונע בכח שני חשיב גרמא, והחילוק בין כח ראשון לכח שני הוא שהמים הקרובים למונע חשיבי כח ראשון, והמים הבאים מכאן ואילך חשובים כח שני, וז"ל: "שהדף המפסיק או העפר, כל המים המחזורים אליו הרי הם כגוף אחד ובנטילתו את המונע כאילו נוטל בידו את הנוגע ודבוק אליו וחשיב כאילו נוטל בידיים ממש, ושאר המים שאינם נגורים יחד עמו רואים אותם כאילו הולכים מאליהם שאין להם מונע ולא הוה אלא גרמא בעלמא". נמצא, שבפתיחת ברז הקיטור, המזון מתבשל בעיקר בכח שני, שהרי המים הסמוכים לברז מועטים הם ואין בכוחם לחמם את סיר הבישול, וא"כ אין ליחס את הבישול לנכרי שפתח את ברז הקיטור, ואף אין ליחס את הבישול לנכרי שהבעיר את דוד הקיטור, שהרי בזמן הבערת הקיטור, ברז הקיטור היה סגור ולא מכחו התבשל. ושמא יש לומר, שאינו ענין לכאן, שכל מהותו של הבישול הוא בכח שני, ואעפ"כ גזרו חכמים וע"כ צריך היכר שהפעולה תעשה ע"י ישראל.

35 תוס' ע"ז לח ע"א ד"ה 'אלא מדרבנן'.

ולא לשמא יאכילנו דברים טמאים ולא הודה לו ר"ת דודאי כיון שהעובד כוכבים מבשל לא חלקו כלל חכמים בין רשות הישראל לרשות העובד כוכבים כי לעולם יש לחוש שמא לא יזהר גם בביתו של ישראל כמו בביתו של עובד כוכבים".

הטור הביא מחלוקתם ופסק דנוהגין כר"ת, וכן הוא בב"י שכתב³⁶: "שכן נראה שהוא דעת הפוסקים שסתמו דבריהם ולא חילקו ולאפוקי מרבינו ירוחם שכתב שרוב הפוסקים הסכימו להתיר", וכן סתם לאסור בשו"ע³⁷. א"כ, אין להקל בבישולי גויים במטבח הצה"לי משום שמבשל בבית ישראל.

1. בישול נכרי שכיר ישראל

יש לדון אם להתיר בישולי נכרים במטבח הצה"לי משום שהטבח הוא כשכיר ישראל. יסוד ההיתר מופיע בתשובת הרמב"ן³⁸ בהתייחסו להעסקת השפחות בבית ישראל, וס"ל שכיון שהשפחות קנויות לישראל, וישראל מוזהר על מלאכתם בשבת מן התורה, אינם בכלל גזירת בישולי עכו"ם, וסיים שכן נהגו. אולם הרא"ה כתב³⁹: "דאע"פ שהדעת נוטה לדבריו בעל נפש ראוי להחמיר על עצמו", וכן כתב הרשב"א⁴⁰: "ואנו נוהגים איסור בבישוליהן ואפילו בדיעבד".

פסק השו"ע⁴¹:

"יש מי שמתיר בשפחות שלנו, ויש מי שאוסר, ואפילו בדיעבד. הגה: ובדיעבד, יש לסמוך אדברי מתירים. ואפילו לכתחלה נוהגין להקל בבית ישראל שהשפחות והעבדים מבשלים בבית ישראל, כי אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית מעט".

משמע שכוונת השו"ע לפסוק לאסור כדעת יש מי שאוסר שהוא בתרא⁴², ואילו לדעת הרמ"א, בדיעבד ודאי מותר, ולכתחילה הסתפקו האחרונים בדעת הרמ"א, וכפי שיתבאר להלן. כיון שיסוד ההיתר מתייחס לשפחות הקנויות לישראל ושישראל מוזהר על מלאכתן בשבת, לכאורה אין ללמוד מכאן לגבי עובד שכיר, שהרי אין ישראל מוזהר על מלאכתו בשבת,

36 טור וב"י יו"ד סימן קיג.

37 יו"ד סימן קיג סעיף א.

38 תשובות המיוחסות להרמב"ן סימן קמט.

39 תורת הבית ב"ג, ש"ז, בדק הבית שם צד ע"א.

40 שו"ת הרשב"א ח"א סימן סח, שם סימן תקכב.

41 יו"ד סימן קיג סעיף ד.

42 עיין בשו"ת שמחת כהן יו"ד ח"ב סימן קיח ד"ה 'והנה מרן'.

וכן כתב בט"ז⁴³: "ואין בכלל זה השפחות עכו"ם שהם נשכרים לישראל לזמן". אך מסיים ד"באו"ה כתב גם באלו להתיר בדיעבד ולסמוך על הר"א, שבבית ישראל אין בו משום בישול עובד כוכבים אף על גב דלא קי"ל כוותיה". ולפי זה ניתן להקל אף בשכיר עכו"ם שבבית ישראל.

ובש"ך הסתפק בכוונת הרמ"א, וביאר ד' אפשרויות⁴⁴:

הרמ"א הקל דוקא בשפחות הקנויות לישראל.

הרמ"א הקל אף בשפחות הנשכרות לזמן ומהטעם ש"אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית מעט".

הרמ"א הקל אף בשפחות הנשכרות לזמן ומהטעם שיש לסמוך על המתירים בישול נכרים בבית ישראל.

הרמ"א הקל אף בשפחות הנשכרות לזמן ומהטעם שאין איסור משום בישולי נכרים אלא בעושה מרצונו משום גזירת חתנות, אבל אם עושים בעל כרחם אין בזה קירוב הדעת.

ע"פ הטעם הראשון והשני, אין להקל בשכיר, שכן אין דין השכיר כשפחות הקנויות שהרי אינו מוזהר על מלאכתן בשבת, וכיון שתפקיד השכיר לבשל, אין לומר הטעם ש"אי אפשר שלא יחתה אחד מבני הבית מעט". ע"פ הטעם השלישי יש להתיר אף בשכיר, אך הרמ"א נדחק להקל כדעת ר"א שנדחתה ע"י ר"ת, כדלעיל. ע"פ הטעם הרביעי יש להתיר אף בשכיר, אך דעה זו נדחתה ע"י הרמב"ן⁴⁵: "אין דבריהם מחוורין ואין אנו סומכין ע"ז ואנו נוהגין איסור אפילו בדיעבד" ומסיים הש"ך: "ולזה כתב הרב דיש לסמוך עליהם בדיעבד אלא דבב"י וד"מ לא נזכר טעם זה...". ומשמע שהרמ"א סומך על דעה זו רק בדיעבד.

סוף דבר, קשה להקל בבישולי עכו"ם אך ורק מטעם שכיר, אולם האחרונים צירפו טעמים נוספים להקל בבישולי עכו"ם, וראה ביחודה דעת שכתב⁴⁶:

"דגם הספרדים ובני עדות המזרח יש להם על מה שיסמוכו להתארח ולאכול בבתי מלון ובמסעדות הכשרים על ידי השגחת הרבנות המקומית, אף על

43 ט"ז שם ס"ק ג.

44 ש"ך שם ס"ק ז.

45 הובא לעיל הערה 40.

46 ח"ה סימן נד ד"ה 'אולם בגוי'.

פי שהטבח שמבשל התבשילים הוא גוי, כיון שישראל הוא המשגיח על הכשרות ומדליק בעצמו את האש של תנורי הבישול והאפיה".

וטעמו דבצירוף הטעם שישראל מדליק את האש יש ספק ספיקא להתיר:

"שמא הלכה כפוסקים הסוברים שגם בבישולי גוים התירו בהיסק על ידי ישראל ולא רק בפת עכו"ם, ואם תמצא לומר כדברי החולקים, שמא הלכה כהאומרים שבפועלים המושכרים בבית ישראל יש להקל".

וכ"ש בנידון דידן, במערכת הקיטור, וכפי שצירף להקל הגר"י הלפרין⁴⁷:

"כאשר הפעלת הקיטור נעשית ע"י יהודי בהצתת גוף החימום המחמם את המים שבדוד הקיטור - פעולה זו בלבד מתרת העסקה מלאה של עובדים לא יהודים בכל המטבחים הקשורים למערכת הזאת, גם בבנין רב מידות ורב קומות. ובוזה יש עדיפות לבישול בקיטור, מבישול באש הגאז או חמרי דלק אחרים. היתר זה חל רק כאשר המטבח נמצא בבעלות יהודית. רצוי שהיהודי יכוון בהפעלת הקיטור שעושה כן למטרת בישול, אך מן הסתם ידועה לו המטרה".

ז. מסקנה

העולה מהנ"ל שניתן להקל בבישולי נכרים הן לדעת האשכנזים והן לדעת הספרדים, ובהצטרף הטעמים דלקמן:

הדלקת דוד הקיטור ע"י ישראל.

בבית ישראל.

נכרי שכיר.

המערכת הצבאית חשובה כבית ישראל, והטבח בין אם הוא משרת בקבע וכ"ש חייל בחובה דינו כשכיר, ובהקפדה על הדלקת דוד הקיטור ע"י ישראל, ניתן לפתור לכל הפחות במערכת זו את סוגיית בישולי עכו"ם בצה"ל.